

УДК 792.97:7.038.53(477+4)»19»
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/99-1-46>

Марія КЛИМЕНКО,
 orcid.org/0000-0002-7792-3714

доктор філософії,
 доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності імені Богдана Козака
 Львівського національного університету імені Івана Франка
 (Львів, Україна) mariia.klymenko@lnu.edu.ua

ТЕАТРАЛЬНИЙ АВАНГАРД ЕЛЕН ЕТТІНГЕН: СИНТЕЗ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ

У статті проаналізовано життєвий й мистецьких шлях Елен Еттінген (уродженої Олени Мйончинської; 1875–1880?–1942) – французької меценатки, художниці, письменниці, поетки польського походження, яка народилася на Сумщині. Її ім'я досі залишається маловідомим в українському культурному просторі. Багатогранна мистецька й літературна діяльність була представлена різними псевдонімами: Рош Грей (Roch Grey) – прозаїк, Леонар П'є (Léonard Pieux) – поетка, Франсуа Анжібу (Françoise Angiboult) – живописець. З'ясовано синтез впливів європейського авангарду ХХ століття й української ідентичності у творах Франсуа Анжібу. Досвід мистецької праці втілювався у сценографії до паризького театру маріонеток Le Trapèze створенням декору просценіуму. Обґрунтовано роль художниці як активного організатора сценічного простору. Значну увагу зосереджено на аналізі меценатської діяльності Елен Еттінген для Гійома Аполлінера, Джіно Северіні, Карло Карра, Олександра Архіпенка, Анрі Руссо та інших. Актуальність дослідження відіграє значну роль у переосмисленні представників «української хвилі» в процесі формування ідейного середовища ХХ століття. Доведено ранні впливи кольору українського народного мистецтва на становлення новаторських пошуків мисткині в Парижі. Застосування яскравої гами у поєднанні червоного, жовто-охристого, блакитних і зелених кольорів є аллюзією на традиційну художню культуру українського періоду Франсуа Анжібу. Наукова новизна дослідження полягає у поверненні імені мисткині до українського мистецтвознавчого дискурсу. Вперше представлено біографічні відомості Елен Еттінген разом із деталізованим аналізом декором просценіуму до театру маріонеток Le Trapèze. У процесі дослідження виявлено впливи української культурної традиції у сукупності з широким спектром пошуків європейського модернізму.

Ключові слова: Елен Еттінген (Франсуа Анжібу), сценографія театру, авангард, орфізм у перформансі, національна ідентичність, мистецтво.

Mariya KLYMENKO,
 orcid.org/0000-0002-7792-3714

PhD,
 Associate Professor at the Bohdan Kozak Department of Theatre Studies and Acting
 Ivan Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine) mariia.klymenko@lnu.edu.ua

BETWEEN UKRAINIAN IDENTITY AND EUROPEAN MODERNISM: THE THEATRICAL AVANT-GARDE OF HÉLÈNE D'OETTINGEN

The article analyzes the life and artistic career of Hélène Oettingen (born Olena Miaczinska; 1875–1880?–1942), a French patron, artist, writer, and poet of Polish origin who was born in the Sumy region. Her name still remains little known in the Ukrainian cultural space. Her multifaceted artistic and literary activity was expressed under various pseudonyms: Roch Grey – prose writer, Léonard Pieux – poet, and Françoise Angiboult – painter. The study elucidates the synthesis of European avant-garde influences of the twentieth century and Ukrainian cultural identity in the visual works of Françoise Angiboult. Her experience in artistic work was realized in the scenography for the Parisian marionette theater Le Trapèze, through the creation of the proscenium décor. The role of the artist as an active organizer of stage space is substantiated. Particular attention is devoted to Hélène d'Oettingen's patronage activities in relation to Guillaume Apollinaire, Gino Severini, Carlo Carrà, Alexander Archipenko, Henri Rousseau, and other representatives of the artistic avant-garde. The scholarly significance of this study resides in its contribution to the critical re-evaluation of representatives of the Ukrainian wave within the broader discursive framework of twentieth-century intellectual and cultural paradigm formation. The research demonstrates the early influence of Ukrainian folk art colouristic principles on the development of the artist's innovative aesthetic explorations in Paris. The deployment of a vibrant chromatic palette – integrating red, yellow ochre, blue, and green – functions as an allusive reference to the traditional artistic culture associated with the Ukrainian period of Françoise Angiboult. The scientific novelty of the study consists in the reintegration of the artist's figure into Ukrainian art-historical discourse. For the first time, comprehensive biographical data on Hélène d'Oettingen are presented alongside a detailed analysis of the proscenium décor of the puppet theatre Le Trapèze. The study reveals the interplay between Ukrainian cultural tradition and a broad spectrum of European modernist practices.

Key words: Hélène Oettingen (Françoise Angiboult), theatre scenography, avant-garde, Orphism in performance, national identity, art.

Постановка проблеми. У сучасному мистецтвознавстві дедалі актуальнішим стає переосмислення ролі митців українського культурного середовища у формуванні європейського авангарду першої половини ХХ століття. Значна частина цих постатей тривалий час залишалася поза увагою українського наукового дискурсу через історичні та культурні обставини.

Однією з таких малодосліджених постатей є Елен Еттінген (Франсуа Анжібу) – художниця, письменниця, поетка та меценатка, діяльність якої була тісно пов'язана з ідейним середовищем Парижа початку ХХ століття (рис. 1). Попри активну участь у згуртуванні кола новаторів та підтримку знакових фігур тогочасного культурного процесу, її творчий внесок у сферу візуальної та театральної практики залишається недостатньо представленим та осмисленим, зокрема в українському контексті. Особливої уваги потребує її робота у ділянці сценографії, яка демонструє синтез живописного мислення та простору, а також відображає взаємодію української культурної традиції з європейським досвідом пошуку нових форм.

Аналіз останніх досліджень. У процесі дослідження знакову роль відіграло видання «Кола баронеси. Париж: Французьке товариство художнього розвитку» (2023) («Les cercles de la Baronne. Paris : Société française de promotion artistique») зі вступною статтею Тил М. (Maria Tyl). Авторка розкриває середовище спілкування Елен Еттінген у французькій столиці, демонструє її багатогранну постать від меценатської діяльності, літератури до мистецьких експериментів у театрі (Tyl, 2023). Окремі згадки про діяльність мисткині знаходимо у публікаціях більш ранніх років, серед яких «Елен Еттінген, війна і мир» (2013) («Hélène D'Ettingen, la guerre et la paix») Меацці Б. (Barbara Meazzi) (Meazzi, 2013), оглядово представляє цю унікальну особистість Клювер Б. (Billi Klüver), Мартін Дж. (Julie Martin) (Klüver, Martin, 1998) й Лантангр М.-Л. (Marie-Louise Lentengre) (Lentengre, 1993). Існує недостатня кількість літератури, яка розкриває феномен постаті Елен Еттінген.

Мета статті – дослідити життєвий та творчий шлях Елен Еттінген (Франсуа Анжібу) у контексті європейського авангарду першої половини ХХ століття, зокрема проаналізувати її внесок у розвиток театру маріонеток та виявити синтез українських культурних елементів із модерністськими художніми практиками.

Виклад основного матеріалу. Сприятливе середовище європейського простору стає площиною розвитку мистецьких ідей великої кількості

Рис. 1. Елен Еттінген. Джерело: (Hélène d'Ettingen in Her Hôtel on Boulevard Berthier in Paris)

особистостей. Безперечно, що на початку ХХ століття бурхливий вир подій відбувався саме у Парижі. Це був епіцентр культурного життя, куди перебирається велика кількість молоді. Чимало із них, попри значні труднощі адаптації й пошуку можливостей перебування у французькій столиці, починає вибудовувати власний творчий шлях, об'єднаний синергією вже попередньо сформованого ґрунту Парижа. Акумуляція спільних думок, новаторських ідей, які виривали у культурно-мистецькому житті цього великого міста, сприяє виникненню авангарду ХХ століття. Хоча глибинною основою, яка закладена на підсвідомому рівні кожного із тих, хто приїхав до столиці і самих французів, була їх власна культурно-національна ідентичність. Духовна природа охоплювала й витоки прадавніх культур світу. Синтез цих перетинів сформував виразну площину мистецтва й театру ХХ століття.

Однією із таких постатей, ім'я якої починають відкривати сучасні мистецтвознавці Парижа, є Елен Еттінген (Франсуа Анжібу), хоча досі невідома для українського культурного середовища.

Визначальним фактом для нашого інтересу є її народження у селі Степанівка на Сумщині між 1875 та 1880 роками під іменем Олена Мйончинська. Після смерті батька мати, на ім'я Аліса, перебирається до замку в Красноставі (сучасна територія Польщі), навколо якого простягається чисельна площа сільськогосподарських угідь. Це стає основою статків Елен Еттінген. Впродовж року вона була одружена із військовим інженером Отто фон Еттінгеном, завдяки якому унаслідувала титул баронеси. Знаковим поворотом й ідейною основою стає її проведена молодість у Києві, де вона перебувала разом зі своїм двоюрідним братом Сергієм Ястребцовим, який згодом собі обрав французький псевдонім Серж Фера. У 1899 році вони вирушають у подорож, спочатку італій-

ськими містами, а натомість її брат перебирається до Парижа (Тул, 2023: 4).

Багатогранна особистість Олени Мйончинської виражалася як і у професійних проявах, так і в іменах. Це була художниця, поетка, романістка. Її мистецькі досвіди були дотичні також й до театру. Свої твори вона підписувала різними псевдонімами як Рош Грей (Roch Grey) – прозаїк, Леонар П'є (Léonard Pieux) – поетка, Франсуа Анжібу (Françoise Angiboult) – живописець (Lentengre, 1993: 105).

У домівці Елен Еттінген, розміщеній у Парижі на бульварі Распай, 229 організовується середовище, яке приваблювало чисельну кількість літераторів та художників. Її дім став місцем, де відбувався синтез ідей різних націй: тут збиралися італійські футуристи (Джино Северіні, Карло Карра), французькі сюрреалісти (Андре Бретон, Луї Арагон) та представники дадаїзму (Трістан Тцара). Велику роль вона відіграла на становлення й фінансову підтримку ряду постатей мистецького кола. Елен Еттінген надавала потребуєчим митцям не лише матеріали для творчості, але й забезпечувала їх житлом (Тул, 2023: 16). Знакову допомогу здобув й відомий поет – Гійом Аполлінер. Активне спілкування починається із 1912 року. Перед цим вони працювали разом у журналі *La Plume*. Згодом Елен Еттінген зі своїм двоюрідним братом Сержом Фера фінансує видання *Les Soirées de Paris* (перший номер виходить у листопаді 1913 року) (Klüver, Martin, 1998: 52), редактором якого був Гійом Аполлінер. Саме у цьому виданні він публікує свої критичні статті про активну діяльність кубістів. На початку 1914 року вона допомагає Альберто Савінію, Джино Северіні, Джованні Папіні та Карло Карра, надаючи житло та матеріали для творчості (Тул, 2023: 10). Меценатка фінансово підтримувала об'єднання «Золотий перетин» (*Section d'Or*), до якого входили О. Архипенко, К. Бранкузі, Р. Делоне, Р. Дюшан-Війон, М. Дюшан, Ф. Леже та інші. В період Першої світової війни вона переїжджає до Ніцци, як і ряд інших художників того часу. На півдні Франції Елен Еттінген створює подібний осередок, що і в Парижі, де серед її частих гостей були Марта Донас й Олександр Архипенко. Після завершення війни у 1920 р. вони всі троє разом із А. Глезом і Л. Сюрважем відновлюють діяльність угруповання «Золотий перетин» (Marthe Donas). У 1924 році відкривається перша персональна виставка Франсуа Анжібу в галереї Персьє (*Galerie Percier*) у Парижі. Серед представлених композицій були твори, виконані у техніці гуаші, розписані тканини, вишиті картини, вази, ширми (Тул, 2023: 26).

Окрім активної меценатської й художньої діяльності Елен Еттінген доєднується до журналу *SIC (Sons Idées Couleurs, Formes)*, який заснував П'єр Альбер-Біро (Albert-Birot, Pierre). До видання долучаються також дадаїст Трістан Тцара та сюрреалісти Андре Бретон, Луї Арагон і Філіп Супо. З 1918 року П'єр Альбер-Біро присвячує себе повністю поезії й театру, зокрема театру-маріонеток. У 1929 році він засновує власний театр – *Théâtre du Plateau*, який успадковує дух вистави «Груди Тірезія», написаної на основі однойменної сюрреалістичної п'єси Гійома Аполлінера (1918). У 1936 році актор і маріонетист Роже Руссо (Roger Roussot) – засновує театр *Le Trapèze*. Саме Елен Еттінген під псевдонімом Франсуа Анжібу долучається до співпраці із Роже Руссо, створюючи декорації для театру (Тул, 2023: 16–21).

На початку ХХ століття значну увагу привертав ляльковий театр у митців-авангардистів. Сплав кольору народного мистецтва та популярних у той час напрямів футуризму та конструктивізму викликав захоплення у ряду активно налаштованих художників. Швидкість руху автомобіля, що домінував у методології творчості футуристів, разом з алюзіями до прадавнього мистецтва народів світу втілювалася в образі лялькового театру. Застосування яскравої кольорової гами було властивим таким художникам, як Олександра Екстер, Соня й Робер Делоне та інші. Орфізм, яким оперувалися у своїх творчих пошуках Соня й Робер Делоне, чітко проявляється й у мистецьких експериментах Франсуа Анжібу. Поєднання кольорових деталей геометричних форм співставляється у єдиному композиційному рішенні. Свідченням цього є ряд її творів, серед яких «Декоративне панно» (1920) (рис. 2), а також дизайнерські рішення одягу й вишитих композицій із використанням шовку.

Широкий інтерес до лялькового театру набуває нових обертів. У 1916 році Пауль Клее створює для свого сина рукавичні ляльки. Олександра Екстер у своїх творчих пошуках також звертається до художніх образів ляльки. Варто також згадати дада-ляльки Еммі Хеннінгс, Софі Тойбер-Арп та Ханни Хьох (Тул, 2023: 20). Франсуа Анжібу представляє декор просценіуму до театру маріонеток *Le Trapèze* Роже Руссо (рис. 3). Кольорове багатіфурне поєднання вибудовується за допомогою діагонального руху знизу вгору. Танцюючі герої створюють активний ритм, який паралельно поєднується із розташуванням геометричних невеликих за розмірами будинків. Тектонічні лінії композиції перетинаються на площині у точці центричної фігури, одягненої у червоний костюм. Застосу-

Рис. 2. Декоративне панно. 1920. Текстильний колаж (Tissus assemblés). 181 x 234 см.

Джерело: (Les cercles de la Barrone)

Рис. 3. Франсуа Анжібу. Декор до театру маріонеток – диптих. 1925. Дошка, олія. 167 x 100 см. Джерело: (Les cercles de la Barrone)

вання чітко продуманої побудови формату врівноважує й утримує багатодетальний ритм площини. Арлекін, який виходить із-за куліси, не випадково піднімає праву руку вгору й ногою впирається в нижній кут. Цей композиційний прийом візуально об'єднує взаємний перетин діагональних ліній, що збалансовують живописне представлення. Стилiстично подiбними є й жовто-червоні ромби одягу Арлекіна разом з дахами будинків й зигзагоподібними лініями, які утримують дві групи портретів. Інші фігури показано також за допомогою звивистому руху. Плавні симетричні лінії двох куліс перегукуються зі сферичною лінією верхнього цоколю стелі. У правому куті композиції стоїть підпис французькою мовою – Франсуа Анжібу й дата створення, 1925 рік. Застосування яскравої гами у поєднанні активного червоного й теплих жовто-охристих відтінків урівноважується

блакитними й зеленими кольорами. Використання яскравих кольорів двох художніх рішень може бути алюзією до давнього народного мистецтва, яке залишило слід в українському періоді Франсуа Анжібу. Це свідчення є властивим й ряду інших знаних митців у творчості яких помітні впливи символізму кольору українського мистецтва. Вони проявляються й у характері представлення, що містить спільну природу із бурлеском в українському бароко. Серед їх ряду варто згадати Олександра Архипенка, Олександрю Екстер, Сою Делоне та інших. Ранні інспірації не залишилися осторонь у роки активного європейського періоду, а тільки набули нового формовиразу.

У другій половині 1920-х років Елен Еттінген цілком поринає у літературну діяльність, публікуючи по одному роману на рік. Серед її праць варто згадати такі, як: «Замок червоного ставка» (1926), «Три озера» (1927), «Залізна доба» (1928) та «Круговий квиток № 89» (1929). Активно ангажуючись у літературне середовище, велика меценатка, яка відкривала широке коло митців¹, сама опиняється у складних матеріальних проблемах. Вона розпродує свої меблі, масштабну колекцію творів інших художників. Це стає тільки етапним моментом у її житті. Складне фінансове становище змушує Елен Еттінген покинути свою знакову домівку на бульварі Распай, 229 у Парижі, яка раніше була культурним осередком багатьох митців французької столиці. Саме тут, Гійом Аполлінер організував свої щотижневі «вечори по середах», які приваблювали Луї Маркусі, Олександра Архипенка, Пабло Пікассо, Робера Делоне, Фернана Леже, Франсіса Пікабіа та інших. Вона страждає від погіршення стану здоров'я й змушених переїзів. Під час Другої світової війни Елен Еттінген разом із Сержом Фера оселяється у помешканні єврейського архітектора Люсьєна Бехмана (Lucien Béchmann). Згодом у 1944 році, завдяки допомозі Роже Руссо та його дружини Хабі, вони влаштовуються окремо у двох майстернях Парижа. У 1950 році Елен Еттінген помирає від лейкемії (Тул, 2023: 27). Та велика меценатка, мисткиня, літераторка, яка підіймала багатьох митців, сповнених поневірянь, сама зазнала того ж болю й страждання.

Висновки. Багатогранна особистість Елен Еттінген відігравала важливу роль у становленні представників ХХ століття, яких ми знаємо сьогодні. Легендарна постать відкривала шлях, даючи їм можливість для розвитку. Живучи для інших,

¹ Еллен Еттінген відкрила постать французького художника Анрі Руссо (1844–1910).

разом із цим, Елен Еттінген проявлялася у різних іпостасях від живопису, театру до літератури. Вона експериментувала, стоячи на крок попереду.

У контексті сучасних перформативних мистецтв творчий спадок Елен Еттінген (Франсуа Анжібу) набуває особливого значення як приклад візуальної та сценічної загальної єдності. Її робота для театру маріонеток *Le Trapèze* перетворює статичне живописне полотно у динамічний простір театральної гри, де декорація перестає бути просто фоном і стає активним учасником перформансу. Використання принципів орфізму та футуризму в оформленні просценіуму дозволило через колір та геометричний ритм задіювати глядача. Такий підхід до організації сценічного простору, де візуаль-

ний образ домінує над змістом, заклав підвалини для розвитку сучасного візуального театру та перформансу, підкреслюючи одну із головних ролей, а саме художника.

Поєднуючи новаторські принципи панівних мистецьких рухів Парижа, мисткиня на підсвідомому рівні звертається до алюзій кольору народної творчості, залишену в її ранніх досвідах. Це виявлялося й у творчості О. Архипенка, С. Делоне, О. Екстер, К. Малевича та багатьох інших художників.

У подальших наукових дослідженнях планується виявити перетин Елен Еттінген (Франсуа Анжібу) із представниками української діаспори у Парижі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Klüver B., Martin J. Kiki et Montparnasse : 1900–1930. Paris : Flammarion, 1998. 263 p.
2. Lentengre M.-L. Pierre Albert-Birot : l'invention de soi. Paris : J.-M. Place, 1993. 349 p.
3. Meazzi B. Hélène D'Éttingen, la guerre et la paix. *Caietele Avangardei. Femenităţi Avangardiste*. Bucureşti, 2013. Anul 9 / Nr. 17. P. 88–97.
4. Tyl M. Les cercles d la Baronne. Paris : Société française de promotion artistique, 2023. 168 p.
5. Du 10 septembre au 26 novembre. Les cercles de la Baronne. URL: <https://galerielemiotaure.net/fr/exposition/les-cercles-de-la-baronne/> (дата звернення: 27.04.2026).
6. Hélène d'Éttingen in Her Hôtel on Boulevard Berthier in Paris. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6a/Hélène_d%27Éttingen_in_her_Hôtel_on_boulevard_Berthier_in_Paris.jpg (дата звернення: 28.04.2026).
7. Marthe Donas. A Woman Artist in the Avant-Garde. URL: <http://www.marthedonas.be> (дата звернення: 28.04.2026).

REFERENCES

1. Klüver B., Marin J. (1998) *Kiki et Montparnasse : 1900–1930* [Kiki and Montparnasse: 1900–1930]. Flammarion, Paris, 263 p. [in French].
2. Lentengre M.-L. (1993) *Pierre Albert-Birot : l'invention de soi* [Pierre Albert-Birot: Self-creation]. J.-M. Place, Paris, 349 p. [in French].
3. Meazzi B. (2013) Hélène d'Éttingen, la guerre et la paix [Hélène d'Éttingen, War and Peace]. *Caietele Avangardei. Femenităţi Avangardiste*, 9/17, pp. 88–97 [in French].
4. Tyl M. (2023) *Les cercles de la Baronne* [The Circles of the Baroness]. Société française de promotion artistique, Paris, 168 p. [in French].
5. *Du 10 septembre au 26 novembre. Les cercles de la Baronne* (n.d.) [From September 10 to November 26. The Circles of the Baroness]. URL: <https://galerielemiotaure.net/fr/exposition/les-cercles-de-la-baronne/> [in French].
6. *Hélène d'Éttingen in Her Hôtel on Boulevard Berthier in Paris* (n.d.) [Hélène d'Éttingen in Her Hotel on Boulevard Berthier in Paris]. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6a/H%C3%A9l%C3%A8ne_d%27%C5%92ttingen_in_her_H%C3%B4tel_on_boulevard_Berthier_in_Paris.jpg [in French].
7. *Marthe Donas. A Woman Artist in the Avant-Garde* (n.d.) URL: <http://www.marthedonas.be>

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

